Артеменко Л. В.,*кандидат філологічних наук,**професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін**КЗВО «Рівненська медична академія» Рівненської обласної ради*

ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС ТЕМИ МИТЦЯ І МИСТЕЦТВА У ТВОРАХ АНТИЧНОЇ ХУДОЖНЬОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Анотація. У статті на матеріалі творів античної словесності досліджено початковий етап історичного генезису поетологічної художньої тематики.

Поетологічна тематика – це специфічний художній дискурс, у площині якого реалізуються творчі рефлексії митця щодо тих або тих аспектів власної художньої діяльності або ж творчих інтенцій інших митців.

В історичному генезисі поетологічної тематики у творах світової художньої словесності прийнято виокремлювати два великі етапи: 1) етап, пов'язаний із міфологічною інтерпретацією теми митця і мистецтва; 2) етап, ознаменований раціоцентричною її інтерпретацією.

Етап міфологічної інтерпретації теми митця та мистецтва співвіднесений із початковою стадією історичного генезису людства та формуванням відповідних ірраціональних, фантастичних уявлень людини про джерела походження, форму та зміст поетичної творчості, а також про особливий статус поета як людини, яку співвідносили із натхненним пророком, наділеним надзвичайною, часто незрозумілою пересічному загалу і втаємниченою мудрістю. У Давній Греції було розроблено значний і добре структурований пантеон міфологічної персоніфікації мистецької суб'єктної сфери, до якого належали образи славетних муз, крилатого коня Пегаса, а також постаті легендарних поетів – Аполлона, Орфея, Діоніса, Ліна, Мусея та ін. Статусу сакральних об'єктів у давньогрецькій мистецькій міфології набули славнозвісні гірські місцевості Гелікон як «місце поетичного натхнення» та Парнас, де, за віруваннями, бере початок священне Кастальське джерело.

Мотиви міфологізованої поетологічної тематики знайшли доволі широке і різноаспектне відображення і в давньогрецькій (твори Гомера, Гесіода, Каллімаха, Стесіхора, Феогніда, Симоніда Кеосського та ін.), і в давньоримській ліриці (поезія Вергілія, Катулла, Овідія, Горация, Катона та ін.).

Етап раціоцентричної інтерпретації теми митця та мистецтва ознаменований докорінною зміною світоглядних поетологічних парадигм унаслідок їх деміфологізації та раціоналізації та позначений трансформацією початкових міфологічних архетипів у понятійні художньо-естетичні категорії.

Ключові слова: поетологія, тема митця і мистецтва, міфологія, поезія, раціоцентризм.

Постановка проблеми. Вагомим сегментом надзвичайно широкого тематичного кола сучасної української та європейської поезії є так звана поетологічна тематика, тобто специфічний художній дискурс, у площині якого поетичне зображення не спрямоване на зовнішні щодо нього об'єкти навколишньої дійсності, а постає як предмет художнього відображення, окресленого в тих або тих мистецьких ракурсах. Питанням

дослідження спектра питань, пов'язаних із виявом поетологічної тематики, присвячені численні літературознавчі розвідки О. Рисака, І. Лучука, В. Папушиної, А. Вежицької, О. Турган, К. Штайн, В. Ходуса, Х. Шлаффера, Х. Вайнріха, А. Вебера, В. Хінка, А. П. Франка, Р. Олтера, Л. Хатчен, Р. Зіглі та ін. Водночас чимало аспектів історичного генезису та теоретичної ідентифікації поетологічної тематики потребують подальших досліджень.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити історичний генезис поетологічної тематики у творах античної художньої словесності.

Виклад основного матеріалу. Поетологічна рефлексія має давню історію, вочевидь, таку ж тривалу в часі, як і історія самого мистецтва, адже, нерозривно пов'язана з естетичним сприйняттям художнього твору, вона мотивована прагненням читача й власне самого митця не лише до душевно-емоційного переживання твору, але й до його логічно-розумового осягнення, пояснення й інтерпретації. Загалом у контексті міркувань про особливості історичного генезису теми митця й мистецтва, зокрема у світовій поезії, варто, на нашу думку, виокремлювати два великі етапи її розвитку, пов'язані, відповідно, із двома якісно відмінними типами підходів до її сутнісного розуміння: 1) етап міфологічної інтерпретації теми митця та мистецтва; 2) етап раціоцентричної її інтерпретації.

Для адекватного висвітлення етапу міфологічної інтерпретації теми митця і мистецтва аналізу, узагальненню та систематизації, на наш погляд, підлягають такі питання:

1.1) міфологічна концепція поезії як ірраціональної, надприродної субстанції, дарованої людині вищими істотами (богами);

1.2) уявлення про поета як богонатхненну людину, піднесену над іншими завдяки непересічній мудрості та обізнаності з таємницями, невідомими простим смертним;

1.3) основні концепти системи давньогрецьких міфологічних уявлень про поезію, а саме: пантеон міфологічних персоніфікацій суб'єктів мистецької сфери; сакральні об'єкти мистецької міфології.

1.1. Міфологічна концепція поезії. У межах первісного, ще не раціоналізованого типу мислення, притаманного раннім історичним етапам розвитку людського суспільства, уявлення про навколишню дійсність, її походження, про світобудову загалом мають міфологічний, тобто, з погляду сучасної людини, ірраціонально-фантастичний сприйнятковий характер. До згаданих міфологічних світоглядних уявлень належать й перші спроби пояснення феномена поезії, зокрема її походження. Джерело походження й емоційної впливовості поезії і таємничих знань поета його оточення вбачало не стільки

в людських знаннях, скільки в чарівній силі, дарованій людині богами. Серед європейських міфів про походження поезії чи не найвідомішим є давньоскандинавський міф про «мед поезії». Уявлення про «мед» як особливий напій, який наділяє людину поетичним натхненням і мудрістю, – це й один із традиційних мотивів давньогрецьких поетологічних рефлексій. Так, М. Грінцер, який досліджував це питання, зауважував, що ще від гомерівських поем «медоносність» належить до найважливіших характеристик мистецького слова (а також не обов'язково поетичного: «уподібнена меду» мова Нестора, найкращого оратора серед грецьких вождів (Іліада 1, 249). Схожі епітети використовують як позначення поетичного дарунка, отриманого від богів (Гомерівські гімни 3, 519; Гесіод. Теогонія 84). З медом порівнюють власні пісні самі поети: «медовими» називає свої Парфенії Алкман, а Піндар – гімни. Треба сказати, що у творчості Піндара ця метафора особливо поширена, як і різноманітні лексичні варіанти її реалізації. Поет постає причетним до «медоточивих джерел мусичних струменів», творить «медозвучні пісні», його словослів'я виливаються на місто, як мед. Аналогічним порівнянням активно послуговується і Вакхлід, який згадує про «колір медословесних пісень» і величає себе «медомовним кеоським соловейком» [1, с. 20–21].

1.2. Уявлення про поета як богонатхненну людину, піднесену над іншими. Надзвичайно поширеними та різноманітними були й прадавні міфологічні уявлення про особу поета. Поет у міфологічній свідомості – це передусім натхнений пророк, наділений надзвичайною, часто втаємниченою мудрістю, а також функціями езотеричного охоронця первісного світопорядку. За визначенням відомого дослідника міфології В. Топорова, поет – «у міфопоетичній традиції персоніфікований образ надзвичайного бачення, обоженний образ пам'яті колективу. Поет знає весь всесвіт у просторі й у часі, вміє все назвати доречним словом (звідси Поет як творець імен), створює світ у його поетичному, текстовому втіленні, паралельному до позатекстового світу, створеного деміургом» [3, с. 327].

Серед інших важливих атрибутів образу міфологічного поета – його магічна сила впливати за допомогою чарівного співу не лише на людей, але й на природний і тваринний світ, а також навіть на надприродних істот.

Міфологічні уявлення про поета породжують й численні асоціації щодо особливостей його роботи зі словом. Однією з найбільш уживаних асоціацій є порівняння творчого процесу із процесом кування. Поет, як коваль, вковує слова у власній поетичній майстерні. У слов'янському, кельтському, індійському, кавказькому й африканському міфологічному фольклорі ця аналогія має виявом образ бога-ковалю – одночасно і творця мовлення, і жерця, який проводив сакральні обряди. Образ міфологічного співця-каві з «Рігведи» – це «коваль» священного знання, обряду та гімну. Пізніше образ ковалю, який обробляє слова на ковадлі, з'являється в «Мистецтві поезії» Горация та «Скорботних елегіях» Овідія, а також у середньовічній німецькій поемі «Пілат». Численними були й аналогії, вибудовані на зв'язку поетичної творчості із процесом шиття або ткацтва («Іліада» Гомера), столярним ремеслом (елегії Проперція), працею архітектора, який закладає фундамент поетичного мовлення («Піфійська ода» Піндара, студія Квінтіліана «Про виховання оратора»), корабельного майстра, що споруджує корпус корабля (твори Арістофана) й ін.

1.3. Основні концепти системи давньогрецьких міфологічних уявлень про поезію.

Пантеон міфологічних персоніфікацій суб'єктів мистецької сфери. Давньогрецька міфологія представлена значною кількістю персоніфікованих суб'єктів мистецької сфери. Звісно, пріоритет у ній належить образу славетної музи. За давньогрецькою міфологією, музи – це доньки верховного бога Зевса та богині пам'яті Мнемосіни. Муз давні греки шанували як богинь поезії, мистецтв і науки.

У більш ранніх, хтонічних формах міфологічних вірувань муз вважали спорідненими з істотами, що уособлювали підземні та водні стихії, в яких вбачали джерело будь-якого натхнення й утаємниченого знання. Так, від шлюбу Мельпомени та річкового бога Ахелоя народилися сирени – потворні істоти, які приваблювали своїм співом мандрівників і пожирали їх. На думку давньогрецького письменника, мандрівника та географа Павсанія, першими, хто вшанував муз і приніс їм жертви на Геліконі, були не поети або співці, а потворні велетні От і Ефіальт. Саме вони запровадили культ муз і вигадали їм імена. Спочатку вшановували лише трьох муз – Мелету («Досвідченість»), Мнемю («Пам'ять»), Айду («Пісню»). Пізніше поет Піер, який прибув із Македонії, говорив уже про дев'ятьох муз, яким дав імена. І лише в елліністичну епоху функції муз остаточно розмежували відповідно до диференціації мистецтв: Евтерпа – муза ліричної поезії з лірою в руках, якщо ж супроводжує ліричну пісню, то з флейтою; Калліопа – муза епічної поезії та знання із сувоєм і паличкою для письма; Кліо – муза історії з аналогічними атрибутами; Мельпомена – муза трагедії з трагічною маскою із вінком із плюща; Полігімнія – муза серйозної гімнічної поезії; Терпсихора – муза танцю з лірою та плектром; Талія – муза комедії з комічною маскою; Уранія – муза астрономії з небесним склепінням і циркулем. Музи оспівують богів, знають усі таємниці всесвіту, події минулого та майбутнього. Вони ж виступають покровителями поетів і музикантів, наділяють їх своїми чудодійними вміннями. Із часом в європейській поезії муза стане традиційним символом творчого натхнення і джерелом численних поетологічних рефлексій.

У давньогрецькій і новоєвропейській мистецькій міфології особливим є також образ Пегаса – знаменитого чарівного крилатого коня, який постав із крові Горгони Медузи в той момент, коли давньогрецький герой Персей відтрав їй мечем голову. За міфом, Пегас піднявся на Олімп, де прислужував Зевсові – підносив грим і блискавку. Ще у III ст. до н.е. олександрійські поети створили міф про Пегаса як про коня поетів. Так, одного разу музи заспівали такими чудесними голосами, що вся природа була зачарована, а гора Гелікон почала швидко зростати та досягнула неба. Побачивши це, олімпійські боги наказали Пегасові повернути гору на землю. Ударивши по горі копитом, Пегас втопав її в землю, а з місця удару копитом забило джерело Гіппокрена, яке мало чудесну властивість надихати поетів. У поетичній традиції вже давно функціонує вислів «осідлати Пегаса», який означає «стати поетом».

Знаний в європейській та українській літературній традиції – образ Аполлона. Останній – син Зевса, належить до сонму олімпійських богів, має дар насилати та виликовувати хвороби, провіщати майбутнє та проголошувати через оракула свою волю. Традиційно Аполлона возвеличують також як захисника пастухів і охоронця худоби, а також будівника, засновника міст та оборонця тих, хто переселяється на нові

місця та до далеких колоній. Аполлон-громовержець брав активну участь у Троянській війні на боці троянців. У більш пізніх віруваннях давніх греків Аполлону поклоняються й як богу музики та проводиреві муз. Від іншого бога – Гермеса – в обмін на священних корів Аполлон отримує чарівну кітару. Відтоді його вважають покровителем співців і музикантів, який, однак, жорстко карає всіх, хто намагається стати його суперником у музиці. Так, у музичних змаганнях Аполлон перемагає сатира Марсія і, розлючений самовпевненістю того, живцем здирає з нього шкіру.

У давньогрецькому мистецько-міфологічному пантеоні своєрідним антиподом виступає ще один із найпопулярніших богів – бог рослинності, родючості, вологи, покровитель виноградарства та виноробства – Діоніс. На честь цього бога в період зимового сонцестояння проводили особливі обряди, які називали «оргіями» (від грецького слова *orge* – збудження). Шалені танці, дикі вигуки й оглушлива музика викликали екстаз, релігійну нестямність, яку присутні сприймали як духовне єднання із божеством. З ім'ям Діоніса пов'язують зародження античної драми. Культ Діоніса уособлює екстаз, натхнення й страждання. Протиставлення двох богів – Аполлона та Діоніса – породило надалі в європейській традиції поетологічну асоціацію про два типи творчості – аполлонівський і діонісійський. Традиція протиставлення цих двох творчих концепцій сягає ще перших століть нашої ери, а саме неоплатонічних інтерпретацій давньогрецької міфології, а згодом праць Ф. Шеллінга, й остаточно сформульована у філософії Ф. Ніцше. Аполлонічний тип мистецтва – це тип, асоційований із світлим, раціональним, гармонійно врівноваженим світовідчуттям, тоді як діонісійський тип постає на ґрунті ірраціональних, пристрасно-демонічних, трагіко-героїчних стихій. Аполлонічний струмінь Ніцше вважав прикметною ознакою просторових мистецтв, передусім архітектури, а діонісійський хаос, екстаз, шаленство, що символізують ірраціональну сутність буття, співвідносив із музикою. Водночас, на думку Ніцше, будь-який творчий акт – це поєднання цих двох струменів: аполлонічна стихія виступає як вияв зовнішньої грані буття, а діонісійська – його внутрішніх, глибинних основ.

Серед найбільш ушлякених представників давньогрецького мистецького пантеону – легендарний співець і поет Орфей. Він син річкового бога – фракійського царя Еагра (за іншими міфами – син Аполлона) та музи Калліопи. «Спів Орфея та його гра на золотій арфі зачаровували не тільки людей, а й звірів, дерева, скелі; від його пісень заспокоювалося навіть розбурхане море. За переказом, Орфей – учасник походу аргонавтів, який своєю чудовою грою на кітарі та співом багато чим допомагав їм у скрутні хвилини. Коли його дружина німфа Еврідіка померла від укусу гадюки, Орфей нібито спускався за нею на той світ. Старий Харон не хотів везти його до Аїду, але, почувши чарівливу гру на кітарі, переправив співця за Стікс. Розчулений натхненною музикою, Аїд погодився відпустити Еврідіку. За однією версією, Персефона дозволила Орфею вивести Еврідіку на землю, але з умовою, що він не гляне на дружину, поки не ввійде з нею до свого будинку. Орфей порушив заборону і назавжди втратив її. Загинув співець від рук вакханок, бо, через тугу за Еврідікою, відмовився брати участь в оргії. Згідно з іншою версією, Орфей загинув тому, що уникав жінок. Голова й кітара його нібито допливли до острова Лесбосу, де їх урочисто похо-

вали. Тому греки вважали Лесбос батьківщиною ліричної поезії» [2, с. 155–156].

З ім'ям Орфея пов'язана система релігійно-філософських поглядів – так званий орфізм, який виник на основі аполлоно-діонісійського синтезу у VI ст. до н.е. в Аттиці. В європейській традиції ім'я Орфея фігурує як синонім чудового співця або поета.

У когорті менш відомих, однак легендарних поетів Давньої Греції треба виокремити Мусея та Ліна. Мусей – міфічний співець, провісник, якого вважали учнем або сином Орфея та Селени. За одними легендами, він умів літати, за іншими – винайшов гекзаметр. Лін – за міфологічними уявленнями – син Аполлона й музи епічної поезії Калліопи, брат Орфея, казковий співець і найвеличніший музикант, що мешкав у гроті на горі Гелікон. До здобутків останнього належить розроблення законів музики і навчання людей керуватися ними.

Сакральні об'єкти давньогрецької мистецької міфології. Серед об'єктів сакральної давньогрецької міфології чи не найчастіше згадуваними є ті з них, що слугували помешканням муз або богів, причетних до мистецтва. Йдеться насамперед про Парнас – гору в Аркадії, де бере початок священне Кастальське джерело, присвячене музам. Стародавні вірили, що це джерело надихало поетів, а прочани очищалися в ньому від своїх гріхів. На Парнасі проживали Аполлон і музи. Слово «Парнас» вживають у переносному значенні для називання світу поезії та поетів. Словосполученням «Парнаські сестри» у творчому середовищі послуговуються як іменем муз. Ще одним сакральним об'єктом є Гелікон – гора на півдні Беотії (в Середній Греції), яка була присвячена Аполлонові та яку вважали оселею муз – геліконід. На цій горі стояв зведений на пошану муз храм, в якому щороку влаштовували свята на честь муз та Аполлона. Зі схилів гори б'ють численні джерела (найбільш відомі – Гіппокрена й Термес), які, за тогочасними уявленнями, дарують поетам творче натхнення. У переносному значенні «Гелікон» – це «місце поетичного натхнення».

Другий великий історичний етап розвитку поетологічної тематики в європейському мистецтві пов'язаний передусім із зміною світоглядних парадигм внаслідок деміфологізації та раціоналізації сформованих у давньогрецький період античної доби уявлень про мистецтво, а також із трансформацією початкових міфологічних архетипів у понятійні художньо-естетичні категорії (уява, фантазія, вимисел, наслідування та ін.).

Висновки. У статті обґрунтовано теоретичні аспекти дослідження поетологічної тематики й охарактеризовано специфіку початкового етапу її історичного генезису. Досліджено специфіку міфологічної концепції поезії, уявлення про сакральний статус поета, основні концепти системи давньогрецьких міфологічних уявлень про поезію. Перспективи подальших пошуків вбачаємо в дослідженні раціоцентричного етапу інтерпретації поетологічної тематики.

Література:

1. Гринцер Н.П. «Мед поэзии». Индоевропейская формула и ее трактовка в греческой традиции. В поисках «балканского» на Балканах. Балканские чтения-5. Тезисы и материалы. Москва: Институт славяноведения РАН, 1999. С. 20–23.
2. Словник античної міфології. Київ: Наукова думка, 1989. 240 с.
3. Топоров В.Н. Поэт. Мифы народов мира: Энциклопедия. Москва, 1980. Т. 2. С. 327–328.

Artemenko L. Historical genesis of poetological artistic subject matter in the works of classical literature

Summary. The article explores the initial period of the historical genesis of poetological artistic subject matter as exemplified in the works of classical literature.

Poetological subject matter is a specific artistic discourse through the lens of which the artist's artistic introspections on various aspects of their own artistic activities or other artists' creative intentions are realized.

The historical genesis of poetological subject matter in the works of the world literature conventionally distinguishes two great stages: 1) the stage connected with the mythological interpretation of the topic of artist and art; 2) the stage characterized by its ratiocentric interpretation.

The stage of the mythological interpretation of the topic of artist and art is correlated with the initial stage of the mankind's historical genesis and the formation of the man's respective irrational, fantastic ideas about the sources, form and content of poetic art, as well as about a poet's special status as a person who was likened to an inspired prophet endowed with extraordinary secreted wisdom, often incomprehensible for a common person. In Ancient Greece, a significant and well-structured pan-

theon of mythological personification of artistic subject sphere was developed, which included the images of glorious muses, winged horse Pegasus, as well as the legendary poet figures – Apollo, Orpheus, Dionysus, Linus, Musaeus and others. The celebrated Mount Helicon as the “place of poetic inspiration” and Mount Parnassus where, as the legend has it, the sacred Castalia flows from, acquired the status of sacred objects in the Ancient Greek artistic mythology.

The motifs of mythologized poetological subject matter were quite widely and multifariously reflected both in the lyrics of the ancient Greece (the works of Homer, Hesiod, Callimachus, Stesichorus, Theognis, Simonides of Ceos and others) and ancient Rome (the poetry of Virgil, Catullus, Ovid, Horace, Cato and others).

The stage of ratiocentric interpretation of the topic of artist and art is characterized by the fundamental shift of the worldview poetological paradigms due to their demythologization and rationalization, and is marked by the transformation of the initial mythological archetypes into conceptual artistic and esthetic categories.

Key words: poetology, the topic of artist and art, mythology, poetry, ratiocentrism.